

ظرفیت‌شناسی حج در هویت‌بخشی مسلمانان

محمد آذرشب^۱ و پرویز امینی^۲

چکیده

حج صرفاً یک عمل معنوی فردی نیست، بلکه تجربه‌ای جمعی است که از مرزهای ملی، قومی و فرهنگی فراتر می‌رود و یک هویت مشترک را در میان کسانی که در آن شرکت دارند تجمیع می‌کند. ظرفیت‌شناسی حج در هویت‌بخشی مسلمانان، از دریچه نظریه ارتباطات فرهنگی به عنوان یک تجربه دگرگون‌کننده عمل می‌کند. در این نظریه، حج به عنوان یک گفتمان فرهنگی عمل می‌کند و در فرآیند آن، هویت‌های فردی و جمعی در معرض تغییر و تحول قرار می‌گیرند.

این مقاله با بهره‌گیری از رویکرد توصیفی - تحلیلی و چارچوب نظری ارتباطات بین فرهنگی، به بررسی نقش تجربه جمعی حج در هویت‌بخشی فرهنگی و اجتماعی مسلمانان می‌پردازد. نگارنده با تحلیل دینامیک‌های ارتباطی و غیر کلامی میان زائران، نشان می‌دهد که چگونه مناسک مشترک و تعاملات بین

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی و مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی دانشگاه شاهد

mohammadazarshab1375@gmail.com

۲. استادیار گروه علوم سیاسی و مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی دانشکده علوم انسانی دانشگاه

amini1300@gmail.com

شاهد

فرهنگی در حج، زمینه ساز تقویت حس همبستگی، همدلی و شکل‌گیری هویت جمعی در امت اسلامی می‌شود. یافته‌ها حاکی از آن است که تجربه حج فراتر از یک آیین عبادی فردی، بستری برای تبادل فرهنگی، ترویج تحمل و درک متقابل، تقویت عناصر مشترک هویتی در میان مسلمانان از اقوام و ملل گوناگون فراهم می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: حج، هویت، امت، فرهنگ، ارتباطات، وحدت، اسلام

۱. مقدمه

یکی از ساحت‌های تحقق ارتباطات میان فرهنگی، عرصه حج است. همه‌ساله مسلمانان زیادی از سراسر دنیا با تفاوت‌های فرهنگی مختلف در این همایش عظیم شرکت می‌کنند و علاوه بر انجام دادن مناسک خود، به ارتباط با زائران دیگر فرهنگ‌ها می‌پردازند. جنبه کلیدی حج، ایجاد وحدت میان جوامع مسلمان است. با وجود تفاوت‌های فرهنگی زیاد (از زبان و پوشش گرفته تا آداب اجتماعی) تجربه مشترک حج حسی عمیق از همبستگی را میان زائران ایجاد می‌کند. این جنبه جمعی به وضوح در آیین‌هایی که شرکت‌کنندگان به طور مشترک اجرا می‌کنند، نمایان می‌شود و محیطی از هویت جمعی، که فراتر از مرزهای ملی و تمایزات قومی است، را پرورش می‌دهد.

نظریه ارتباط بین فرهنگی بیان می‌کند که چنین آیین‌های مشترکی می‌توانند به عنوان پل‌هایی برای فهم عمل‌کنندگان و تحمل و احترام متقابل را افزایش دهند. توانایی در تعامل و گفت‌وگو با مسلمانان دیگر در حین انجام دادن حج، نشانه‌ای از یک مؤلفه اساسی در هویت جمعی است که به تقویت ارزش‌هایی که در پی همبستگی جامعه هستند، کمک می‌کند.

علاوه بر این تعاملاتی که در طی سفر حج به وجود می‌آید، بر روندهای ارتباطی کلامی و غیر کلامی، که در فرهنگ‌های مختلف جهان اسلام رواج دارد، نیز موثر است. زائران در اشکال مختلفی از ارتباط (هم کلامی - از طریق دعاها و تأملات مشترک - و هم

غیر کلامی، از طریق حرکات همبستگی، مانند اعمال عبادی جمعی) شرکت می‌کنند. این فعالیت‌های ارتباطی می‌تواند به عنوان وسایل مؤثری برای ایجاد روابط و همدلی در میان افرادی که ممکن است به دلیل تفاوت‌های فرهنگی بیگانه باشند، عمل کند.

با بررسی این دینامیک‌های ارتباطی، ما به بینشی نسبت به اینکه چگونه الگوهای فرهنگی تعاملات را تحت تأثیر قرار می‌دهند دست می‌یابیم و تجربه کلی حج را غنی ساخته و درک عمیق‌تری از روابط بین فردی در جامعه مسلمانان را ترویج می‌کنیم.

بررسی حج از منظر ارتباط بین فرهنگی نیز شامل بررسی الگوهای فرهنگی - ارزش‌ها، باورها و آداب و رسوم - می‌شود که رفتارها و نگرش‌ها را در میان مسلمانان شکل می‌دهند. این مبانی فرهنگی می‌توانند تأثیر قابل توجهی بر چگونگی تفسیر افراد از تجربیاتشان در طول این سفر داشته باشند. اهمیت نسبت داده شده به آیین‌های مختلف، مانند طواف یا ایستادن در عرفات، در زمینه‌های فرهنگی متفاوت است و بر تجربیات شخصی و فهم‌های جمعی از این سفر تأثیر می‌گذارد. شناخت این ابعاد فرهنگی نه تنها گفتمان پیرامون حج را غنی می‌کند، بلکه نیاز به راهکارهایی که تعامل و تحمل را میان مسلمانان متنوع ترویج دهند، پرنسپل‌تر می‌سازد. درک جامع از این الگوهای فرهنگی در نهایت به ما کمک می‌کند تا متوجه شویم که ارتباط بین فرهنگی چگونه می‌تواند محیطی فراگیرتر را تسهیل کند و باعث افزایش قدردانی از ثروت تنوع ذاتی در امت اسلامی شود.

با توجه به مسائلی که ایراد شد، نویسنده در پژوهش پیش‌رو با رویکرد توصیفی - تحلیلی و داده‌کاوی از منابع کتابخانه‌ای دنبال پاسخ به این سؤال مهم است که چگونه برگزاری مناسک حج و تجربه جمعی مسلمانان در خلال این مناسک، بر شکل‌گیری و هویت بخشی به مسلمانان در زمینه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی تأثیر می‌گذارد؟ فرضیه نگارنده متن این است که برگزاری مناسک حج و تجربه جمعی مسلمانان در خلال این مناسک، تأثیر معناداری بر شکل‌گیری هویت‌های فرهنگی و اجتماعی

مسلمانان دارد؛ به‌گونه‌ای که این تجارب مشترک می‌تواند به تقویت همبستگی اجتماعی، تبادل فرهنگی و رشد هویت جمعی میان مسلمانان از مناطق مختلف جهان منجر شود. در این پژوهش نویسنده با تعریف نظریه ارتباطات بین فرهنگی به عنوان چارچوب نظری، در این بستر به واکاوی ظرفیت‌شناسی حج در هویت‌بخشی مسلمانان می‌پردازد.

پیشینه پژوهش

در زمینه اهمیت حج و تأثیر آن بر هویت فردی و جمعی مسلمانان پژوهش‌های گوناگونی صورت گرفته است که در این بخش به تعدادی از آنها اشاره می‌کنیم.

۱. احمدی و همکاران (۱۳۸۷) مقاله‌ای با عنوان «بررسی تأثیر ابعاد روان‌شناختی حج بر سطح دین‌داری حجاج» نگاشته‌اند. این پژوهش درصدد بررسی ابعاد روان‌شناختی مناسک حج و تأثیر آن بر سطح دین‌داری حجاج با استفاده از روش شبه‌تجربی است. از مجموع ۲۲۵۰۰ زائر حج تمتع سال ۱۳۸۵ استان تهران، ۱۰۵ نفر (۶۲ مرد و ۴۳ زن) به عنوان نمونه در دسترس انتخاب شدند و یک ماه قبل از آغاز حج پرسشنامه جهت‌گیری مذهبی به عنوان پیش‌آزمون و پس از اتمام مناسک حج همان پرسشنامه به عنوان پس‌آزمون و یک ماه پس از بازگشت به وطن نیز به عنوان مرحله پی‌گیری، اجرا شده است. نتایج نشان دادند: مقایسه تغییرات سطح دین‌داری در مرحله پی‌گیری با مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون نشان می‌دهد که در سطح دین‌داری و مؤلفه‌های عقاید مناسک و اخلاق، تغییر بادوامی صورت نگرفته است. عدم استمرار این تغییرات را می‌توان ناشی از آن دانست که دین‌داری به عنوان یک ویژگی شخصیتی، نسبت به تغییرات مقاوم است و نمی‌توان انتظار داشت ویژگی‌های شخصیتی تحت تأثیر برخی عوامل به سرعت تغییر یابد یا تأثیر آنها مستمر و دائمی باشد.

۲. عاملی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «نحوه مذاکره هویت تازه

مسلمانان در ایران (با تأکید بر نقش اسلام)» نگاشته‌اند. در این پژوهش افراد به طور معمول با محیط پیرامون خود به مذاکره هویت می‌پردازند و با انباشتی از یافته‌های حاصل از این مذاکره‌ها، هویت خود را شکل می‌دهند. در شرایطی که فرد در زندگی خود تغییراتی مثل مهاجرت یا روی آوردن به دینی جدید را تجربه کند، این مذاکرات به منظور انطباق با شرایط جدید شدت می‌یابد و به انتخاب راهبردهایی برای سازگاری با این تغییرات و رسیدن به هویت جدید منجر می‌شود.

یکی از یافته‌های پژوهش این است: آنچنان که از تحلیل داده‌ها نتیجه‌گیری شد، افراد نمونه آماری در وجهی به استمرار هویت پیشین خود می‌پردازند و بدین منظور از راهبردهایی چون «امتداد»، «تکامل»، «مصالحه» و «انکار» استفاده می‌کنند. در «امتداد»، «تکامل» و «مصالحه» فرد همچنان که هویت سابق خود را حفظ کرده است به نوعی آن را به هویت جدید «پل می‌زند، اما در «انکار» فرد از پذیرش هویت جدید در فرایند مذاکره امتناع می‌کند.

۳. با عزت (۱۳۹۴) پژوهشی با عنوان «تأثیر مناسک حج و عمره مفرده بر تقویت هویت دینی دانشجویان دانشگاه» نگاشته است. در این پژوهش آمده است: حج یکی از شاخصه‌های اساسی مکتب اسلام است و منعکس‌کننده بخش بزرگی از ابعاد اعتقادی، اجتماعی، سیاسی، اخلاقی و عبادی دین است. می‌توان کنش‌ها و تأثیرات دین در ابعاد گوناگونش را در حج و مناسک آن مشاهده کرد. در این پژوهش اثر مناسک حج عمره مفرده بر تقویت هویت دینی دانشجویان بررسی شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بین میانگین نمرات گروه آزمایشی و گروه گواه تفاوت معناداری وجود دارد.

۴. اندیشه و همکاران پژوهشی با عنوان «حج، عامل هویت‌یابی مسلمانان و جامعه اسلامی» نگاشته‌اند. در این پژوهش آمده است که حج تأثیر عمده‌ای بر هویت دینی و هویت فرهنگی مسلمانان دارد. این پژوهش همچنین نشان می‌دهد که شرکت در حج که جنبه‌ای از هویت دینی است، پرسش‌های اساسی را برای مردم به وجود می‌آورد و

آنها را به پاسخ‌گویی، یادآوری و توجه به پاسخ‌ها و در عین حال بازگرداندن هویت دینی برمی‌انگیزد که این خود عامل بازیابی هویت دینی افراد است.

۲. مفاهیم نظری

الف) چارچوب نظری (نظریه ارتباطات بین فرهنگی)

نظریه ارتباطات بین فرهنگی به بررسی چگونگی تعامل افراد با پیشینه‌های فرهنگی مختلف، اشتراک‌گذاری معانی و مذاکره درباره درک طرفین می‌پردازد. این نظریه بر تأثیر هنجارها، ارزش‌ها و جهان بینی‌های فرهنگی بر سبک‌های ارتباطی تأکید می‌کند و بر چگونگی تأثیر عواملی مانند زبان، سیگنال‌های غیر کلامی و زمینه اجتماعی بر تعاملات تأکید می‌کند. این نظریه همچنین بر اهمیت آگاهی و حساسیت فرهنگی در تقویت ارتباطات مؤثر تأکید می‌کند و تشخیص می‌دهد که سوء تفاهم‌ها و تضادها می‌توانند از ادراکات فرهنگی متفاوت ناشی شوند.

باتر ویج همدلی و سازگاری، تئوری ارتباطات بین فرهنگی قصد دارد شکاف‌ها را بین افراد و گروه‌ها پر کند و تبادلات هماهنگ‌تر و سازنده‌تر را به‌طور فزاینده جهانی کند.

(Piller, 2012، ص 5-7)

یکی از پیشگامان این حوزه ادوارد ت. هال^۱ است که مفاهیمی مانند فرهنگ‌های با زمینه بالا و زمینه پایین را معرفی کرده است. هال همچنین بر اینکه چگونه پیشینه‌های فرهنگی سبک‌ها و برداشت‌های ارتباطی را شکل می‌دهند، تأکید کرده است. در همین رابطه گِرت هوفستد^۲ نیز چارچوبی برای درک تفاوت‌های فرهنگی ارائه داد و به جنبه‌های کلیدی - مانند فردگرایی در برابر جمع‌گرایی و فاصله قدرت - را توجه کرد.

سؤالات محتوایی اصلی که نظریه ارتباطات بین فرهنگی به آنها می‌پردازد، حول

1. Edward T. Hall

2. Geert Hofstede's

درک چگونگی تأثیر فرهنگ بر روش‌های ارتباطی و تفسیر پیام‌ها می‌چرخد. موضوعات کلیدی شامل سبک‌های ارتباطی کلامی و غیر کلامی، زمینه و معنا، ساخت هویت و پویایی‌های روابط فرهنگی است.

این نظریه همچنین به بررسی موانع ارتباط مؤثر می‌پردازد؛ مانند کلیشه‌ها، پیش‌داوری‌ها و فرضیه‌هایی که می‌تواند به سوء تفاهم‌ها منجر شود. با تمرکز بر این حوزه‌ها نظریه ارتباطات بین فرهنگی دنبال تسهیل تعاملات بهتر در محیط‌های متنوع است و همدلی، سازگاری و همکاری را در فرایندهای فرهنگی ترویج می‌دهد. (یوسفی و ورشوی، ۱۳۹۳، ص ۵ - ۷)

باید دقت داشت در این میان هویت به عنوان یک رابط پویا عمل می‌کند که از طریق آن افراد به هدایت در چشم‌اندازهای فرهنگی خود می‌پردازند و نه تنها بر خودپنداشت، بلکه بر تعاملات بین فردی در زمینه‌های متنوع تأثیر می‌گذارد. در چارچوب ارتباطات میان فرهنگی، هویت به عنوان چشم‌اندازی عمل می‌کند که از طریق آن شرکت‌کنندگان پیام‌ها را تفسیر و معانی را مذاکره و در نمایش‌های هویتی شرکت می‌کنند که بازتاب دهنده زمین‌های چندوجهی آنهاست. این نمایش‌ها ممکن است به طور متفاوتی ظهور کنند و به تناسب زمینه‌های موقعیتی، دینامیک‌های قدرت و روایت‌های اجتماعی-فرهنگی، که افراد در بر دارند یا در برابرشان مقاومت می‌کنند، شکل بگیرند و در نهایت جریان ارتباط و شکل‌گیری درک مشترک را تحت تأثیر قرار دهند.

تداخل هویت و ارتباطات میان فرهنگی گفت‌وگویی بین روایت‌های شخصی افراد و ساختارهای اجتماعی وسیع‌تر را آشکار می‌کند و پیچیدگی‌های مربوط به روابط میان افراد را در میان تقسیمات فرهنگی نشان می‌دهد. هنگامی که افراد هویت‌های خود را ابراز می‌کنند، ممکن است روایت‌های فرهنگی موجود را به چالش بکشند یا تقویت کنند و این نقطه‌نظرها، مواجهه‌های بین فرهنگی را نه تنها به لحظاتی از تبادل، بلکه به فرصت‌هایی برای هر دو تضاد و همکاری تبدیل می‌کند. چنین تعاملاتی می‌تواند به دگرگونی‌های هویتی

منجر شود؛ زیرا افراد به انتظارات فرهنگی سازگار می‌شوند یا در برابر آنها مقاومت می‌کنند و این موضوع، طبیعت سیال هویت، و ارتباط آن را با تبادلات و روابطی که در زمینه‌های میان فرهنگی شکل می‌گیرند، برجسته می‌کند. (روستاخیز، ۱۴۰۰، ص ۴۹ - ۵۴)

ب) نظریه ارتباطات بین فرهنگی و موضوع حج

باید دقت داشت که نظریه ارتباطات بین فرهنگی می‌تواند به عنوان رویکرد ارزشمندی برای بررسی پویایی شکل‌گیری و بیان هویت در زمینه‌های فرهنگی متنوع عمل کند. این موضوع کمک می‌کند تا روشن شود که چگونه تعاملات فرهنگی در طول مناسک حج، هویت جمعی را میان مسلمانان تقویت می‌کند و در عین حال پیچیدگی‌های جهانی شدن را نیز بحث و بررسی می‌کند.

با به کارگیری این دیدگاه نظری می‌توان راه‌های مختلفی را که ارتباط در حج رخ می‌دهد و چگونگی تقویت یا تغییر هویت‌های جمعی را تحلیل کرد. یکی از اصول اصلی ارتباطات بین فرهنگی این است که فرهنگ ادراکات، ارزش‌ها و رفتارهای فردی را شکل می‌دهد. در طول حج، زائران با انبوهی از بیان‌ها، باورها و اعمال فرهنگی مواجه می‌شوند که آنها را وادار می‌کند تا در گفت‌وگوهای که فراتر از زمینه‌های محلی شان است، شرکت کنند. این قرار گرفتن در معرض فرهنگی نه تنها درک متقابل بین زائران را افزایش می‌دهد، بلکه هویت فردی آنها را نیز غنی می‌کند. از دریچه نظریه ارتباطات بین فرهنگی، می‌توان مشاهده کرد که چگونه این تعاملات، هویت جمعی را تسهیل می‌کند که هم از اصول مشترک اسلامی و هم از تنوع فرهنگی ذاتی امت برخوردار باشد. (Gudykunst, 2003, ص 16 - 17)

در چارچوب حج، انجام دادن مناسکی مانند طواف (طواف کعبه) و سعی (پیاده‌روی بین صفا و مروه) با معنای عمیق فرهنگی و مذهبی آغشته است. این مناسک افراد را قادر می‌سازد تا در روایتی مشترک شرکت کنند که تعلق آنها به یک

هویت مسلمان بزرگ‌تر را تقویت کند. با بررسی مناسک حج از این دریچه نظری، بهتر می‌توان فهمید که این تجربیات مشترک چگونه به ساخت و بیان هویت جمعی در میان گروه‌های متنوع زائران کمک می‌کند.

یکی دیگر از جنبه‌های مهم ارتباطات بین فرهنگی، کاوش در پویایی قدرت در مبادلات فرهنگی است. در طول مراسم حج، تعامل بین زائران از پیشینه‌های مختلف، از جمله اتباع محلی عربستان سعودی، شبکه پیچیده‌ای از روابط را ایجاد می‌کند که نشان‌دهنده عدم تقارن قدرت است. این پویایی‌ها می‌توانند بر نحوه درک افراد از خود و یکدیگر تأثیر بگذارند و درک آنها از هویت جمعی را شکل دهند. از طریق تئوری ارتباطات بین فرهنگی، می‌توانیم این پویایی‌های رابطه‌ای را تجزیه و تحلیل کنیم و آشکار کنیم که چگونه این پویایی‌ها باعث ایجاد یکپارچگی و وحدت می‌شوند یا شکاف‌ها را در جامعه گسترده‌تر مسلمانان تشدید می‌کنند. (Koester and Lustig، 2015، ص 20)

علاوه بر این، نظریه ارتباطات بین فرهنگی ما را تشویق می‌کند تا نقش زبان را در شکل دادن به هویت‌ها در نظر بگیریم. زائران اغلب به زبان‌های مختلفی ارتباط برقرار می‌کنند. این تنوع زبانی نقش مهمی در شکل‌گیری نحوه بیان افراد، ایمان، ارزش‌ها و هویت اجتماعی آنها دارد. تعدد زبان‌ها در طول حج، هم به عنوان پل و هم مانع عمل می‌کند و ارتباطات بین مسلمانان را وارد مرحله جدیدی از تعاملات کرده و در عین حال تفاوت‌های فرهنگی را نیز برجسته می‌کند.

با کاوش در مفاهیم استفاده از زبان در چارچوب حج، می‌توانیم بینشی درباره چگونگی مذاکره، بیان و تغییر هویت‌های جمعی در طول سفر حج به دست آوریم. تلاقی دین، فرهنگ و ارتباطات لایه‌هایی از پیچیدگی را به مطالعه هویت جمعی در میان مسلمانان در طول حج می‌افزاید. تأثیر متقابل بین باورهای فردی و اعمال مذهبی مشترک منجر به شکل‌گیری هویتی می‌شود که به طور همزمان شخصی و گروهی است.

(یوسف‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۲۶ - ۱۲۹)

ج) نوآوری

وجه تمایز این پژوهش با پژوهش‌های قبلی در این است که در این پژوهش با عنوان «تأثیر حج بر هویت‌بخشی مسلمانان» با تمرکز بر تعاملات فرهنگی و اجتماعی به عنوان چارچوب نظری صورت گرفته است که تاکنون کمتر پژوهشی از این منظر به فریضه حج و نحوه هویت‌یابی جمعی مسلمان از این بستر نگریسته است. سپس اینکه این پژوهش به بررسی چگونگی شکل‌گیری و تقویت هویت جمعی مسلمانان از طریق این مناسک می‌پردازد.

این پژوهش به طور خاص در پی تحلیل فعالیت‌های میان‌فرهنگی و ارتباطات اجتماعی است که در طی این مناسک شکل می‌گیرد و به بررسی تأثیرات روحی، فرهنگی و اجتماعی آن بر هر دو سطح فردی و جمعی می‌پردازد. بر خلاف سایر پژوهش‌ها که ممکن است بیشتر به تحلیل نظریه‌های فرهنگی یا مؤلفه‌های اجتماعی خاص - مانند قومیت یا ملیت - بپردازند. این پژوهش بر جنبه‌های ارتباطی و تجربی، که در نتیجه برگزاری مراسم حج به وجود می‌آید، تأکید دارد.

علاوه بر این، چارچوب نظری ارتباطات میان‌فرهنگی این پژوهش به معرفی و تحلیل فرآیندهایی می‌پردازد که در آن مسلمانان از فرهنگ‌های مختلف در مکان واحدی گرد هم می‌آیند و با تبادل ایده‌ها و تجربیات مشترک دست به هویت‌بخشی می‌زنند. در مقایسه با دیگر مطالعات که ممکن است به بعد نظری فرهنگ‌های ملی یا فراملی تأکید بیشتری داشته باشند، این پژوهش بر تحولات هویتی ناشی از تعاملات مستقیم فرهنگی در یک رویداد خاص و زمان‌مند تمرکز دارد که می‌تواند به فهم عمیق‌تری از چگونگی همبستگی و یکپارچگی در جامعه مسلمانان کمک کند.

۲. نقش حج در شکل‌گیری هویت دینی

هویت در جامعه‌شناسی سیاسی عبارت است از اینکه افراد، گروه‌ها و جوامع خود را در رابطه با مقولات اجتماعی (مانند نژاد، قومیت، جنسیت، مذهب، ملیت و موقعیت

اجتماعی-اقتصادی) تعریف و درک می‌کنند. این نه تنها شامل این است که افراد چگونه خود را می‌بینند، بلکه نحوه درک و طبقه‌بندی آنها توسط دیگران در جامعه را نیز شامل می‌شود.

هویت نقش مهمی در شکل‌گیری باورها، رفتارها و اعمال سیاسی دارد. این موضوع بر نحوه درک افراد از منافع خود تأثیر می‌گذارد که به نوبه خود بر ترجیحات سیاسی و سیاست‌هایی که آنها حمایت می‌کنند تأثیرگذار است. (Fearon، 1999، ص 12)

جامعه‌شناسی سیاسی چگونگی ساخت، مذاکره و رقابت هویت‌ها در حوزه سیاسی را بررسی می‌کند. همچنین به چگونگی تلاقی هویت‌ها با پویایی قدرت، ساختارهای اجتماعی و نهادها برای شکل دادن به نتایج و نابرابری‌های سیاسی می‌پردازد. علاوه بر این، جامعه‌شناسی سیاسی راه‌هایی را بررسی می‌کند که در آن هویت‌ها می‌توانند توسط بازیگران سیاسی برای پیشبرد منافع یا به چالش کشیدن ساختارهای قدرت موجود سیاسی، بسیج و استفاده شوند. همچنین بررسی می‌کند که چگونه جنبش‌های اجتماعی و کنش جمعی اغلب توسط نارضایتی‌ها و آرمان‌های مبتنی بر هویت هدایت می‌شوند. به طور کلی هویت یک مفهوم کلیدی در جامعه‌شناسی سیاسی است؛ زیرا به ما کمک می‌کند تا راه‌های پیچیده‌ای را که افراد، گروه‌ها و جوامع از طریق آن در سیاست، قدرت و تغییرات اجتماعی هدایت می‌کنند، درک کنیم. (Walder، 2009، ص 397 - 398) مناسک حج بیانی قدرتمند از ایمان اسلامی است که به عنوان منبعی برای شکل دادن به هویت دینی در میان مسلمانان عمل می‌کند.

حج نه تنها وظیفه دینی است، بلکه پیوند معنوی عمیقی را در بین پیروان اسلام در زمان برگزاری مناسک برقرار می‌کند. افراد با شرکت در مناسک حج، که معمولاً به صورت گروهی انجام می‌شود، هویت دینی و پیوند خود را با جامعه بزرگ‌تر اسلامی تثبیت می‌کنند. (اندیشه و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۱۳۲) هنگامی که افراد به شدت با

یک گروه خاص هم ذات‌پنداری می‌کنند، ممکن است احساس همبستگی و رفاقت با سایر اعضای گروه داشته باشند. (Spears, 2021، ص 371 - 372)

از آنجایی که افراد با پیشینه‌های فرهنگی مختلف در مکه گرد هم می‌آیند، آنها در اعمالی فراتر از آداب و رسوم محلی شرکت می‌کنند و در عوض بر جنبه‌های جهانی اسلام تمرکز می‌کنند. این تجربه مشترک، احساس تعلق به جامعه عقلانی مؤمنان، که به دور از رفتارهای متعصبانه است، را در سراسر جهان تقویت می‌کند و اصول اساسی برابری و وحدت را، که در آموزه‌های اسلامی به آن تأکید شده است، برجسته می‌کند. زائران به این درک می‌رسند که علی‌رغم تفاوت‌های فرهنگی‌شان، با پایبندی به همان ایمان، که حس قوی‌تری از هویت مذهبی جمعی را پرورش می‌دهد، متحد می‌شوند.

علاوه بر این، مفهوم هویت مذهبی جمعی در حج اغلب با احساس متقابل، همدلی و مسئولیت جمعی همراه است. (اولیائی، ۱۳۷۸، ص ۳۵ - ۳۶) زمانی که زائران در گفت‌وگو با یکدیگر با سختی‌ها و شادی‌های همسفران خود آگاه می‌شوند، حس همبستگی را در خود پرورش می‌دهند که از موانع جغرافیایی و فرهنگی فراتر می‌رود. این ارتباط عاطفی این ایده را تقویت می‌کند که آنها بخشی از یک کل بزرگ‌تر هستند و درک آنها از آموزه‌های اسلامی را گسترش می‌دهد. این آموزه‌ها و تجربه‌ها به هر فردی یادآوری می‌کند که اسلام در هسته خود روحیه جمعی را ترویج می‌کند که صدقه دادن برای رفع نیاز مستمندان، عشق و حمایت متقابل بین مسلمانان را در اولویت رفتاری خود قرار می‌دهد.

حج علاوه بر تقویت هویت دینی، راهی برای رشد معنوی فرد است. زائران اغلب این تجربه را به دیگران منتقل می‌کنند. آنها در طول زیارت خود در فریضه حج، دگرگونی‌های عمیقی را تجربه می‌کنند که منجر به ایمان بیشتر، تأمل در خود و تعهد به باورهای مشترک اسلامی، همچون حس برادری و برابری، می‌شود. (اندیشه و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۱۳۳ - ۱۳۴) مناسک مشترکی که در طول حج انجام می‌شود، فرصت‌هایی برای دعا و نزدیکی به یگانه معبود عالمیان فراهم می‌کند و به افراد اجازه می‌دهد تا درک خود را از ایمان

خود عمیق‌تر کنند و به یک خودشناسی معنوی در پرتوی نور الهی دست پیدا کنند. زائران با شرکت در این مناسک، تجربیاتی را به دست می‌آورند که فراتر از خود زیارت است و در نهایت مدت‌ها پس از بازگشت به خانه بر رفتار، افکار و اعتقادات آنها تأثیر می‌گذارد. این سفر به افراد این امکان را می‌دهد تا در رد پای پیامبر اسلام و دیگر شخصیت‌های محترم اسلام قدم بردارند و حس قوی تداوم تاریخی را ایجاد کنند که هویت، آنها را به عنوان بخشی از یک سنت دیرینه مذهبی تقویت می‌کند. این ارتباط با گذشته موجب غرور فرد در اعتقادات و تعهد مشترک به حفظ میراث اسلام برای نسل‌های آینده می‌شود. (جلیلی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۴ - ۱۰۵)

۴. تبادل فرهنگی و ارتباط متقابل در حج

مناسک حج بستری بی‌نظیر برای تبادل فرهنگی میان مسلمانان با پیشینه‌های گوناگون فراهم می‌کند. در حالی که سالانه میلیون‌ها زائر در مکه گرد هم می‌آیند، آداب و رسوم، سنت‌ها و جهان‌بینی منحصر به فرد خود را با خود می‌آورند و بستر پر جنب و جوشی از تعاملات فرهنگی ایجاد می‌کنند. این تبادل بین فرهنگی به افراد این امکان را می‌دهد که از یکدیگر بیاموزند و درک خود را از اسلام غنی‌تر کرده و حسی از پیوستگی را تقویت کنند که هویت جمعی آنها را معنا می‌بخشد.

یکی از جنبه‌های قابل توجه تبادل فرهنگی در طول حج، تنوع زبانی در بین زائران است. همان‌طور که افراد به زبان‌های مختلف ارتباط برقرار می‌کنند، پل‌هایی را روی شکاف‌های زبانی ایجاد می‌کنند و زمینه‌های مشترکی را در خود پیدا می‌کنند. (خوینینی، ۱۳۸۵، ص ۱۱ - ۱۳) افراد ممکن است بیشتر به کسانی که هویت گروهی دارند اعتماد کنند و با آنها همدلی کنند و ممکن است نسبت به کسانی که چنین نیستند، بدبین باشند انتقاد کنند. (Rowlands, 2020، ص 136 - 137)

ضرورت ارتباط در طول سفر زیارتی، تلاش برای ارتباط با هموند‌های مسلمان را

تشویق می‌کند و اغلب منجر به دوستی‌هایی می‌شود که از مرزهای جغرافیایی فراتر می‌رود. این تبادل فرهنگی نه تنها تجربه زیارت را افزایش می‌دهد، بلکه این ایده را تقویت می‌کند که اسلام فرهنگ‌های متنوعی را در خود جای می‌دهد و در عین حال مؤمنان را زیر یک پرچم ایمان متحد می‌کند.

حاجیان همچنین در معرض بخش‌های فرهنگی متنوعی، مانند سنت‌های آشپزی و اعمال هنری یکدیگر، نیز قرار می‌گیرند و از این طریق دیدگاه‌های خود را درباره غنای فرهنگ اسلامی گسترش می‌دهند. تعامل با سایر مسلمانان در مکه به افراد این امکان را می‌دهد که از تفاوت‌های ظریف منطقه‌ای خود بگذرند و بر اهداف مشترک خود بیشتر متمرکز باشند. (صادق‌زاده، ۱۳۹۸، ص ۱۱۲ - ۱۱۴) این تبادل عناصر فرهنگی بُعد اشتراکی حج را افزایش می‌دهد؛ زیرا افراد مزایای پذیرش تنوع در چارچوب یک هویت مذهبی مشترک را می‌شناسند.

علاوه بر این حج به عنوان یک جامعه کوچک‌تر از یک جامعه جهانی بزرگ‌تر اسلامی عمل می‌کند؛ جایی که افراد با چالش‌ها و آرزوهای مشترک روبه‌رو می‌شوند. زائران اغلب با اشکال مختلف نابرابری اجتماعی، اقتصادی و سیاسی مواجه می‌شوند که باعث تأمل درباره نابرابری‌های جهانی و نیاز به اقدام جمعی در امت می‌شود. این مسئله یک آگاهی جمعی را تقویت می‌کند که از تجربیات فردی فراتر می‌رود و تعهد به عدالت و برابری اجتماعی را تشویق، و ارزش‌ها و اهداف مشترک را در بین گروه‌های مختلف تقویت می‌کند. (صادق‌زاده، ۱۳۹۸، ص ۱۱۹ - ۱۲۱)

علاوه بر مبادلات فرهنگی، حج به زائران اجازه می‌دهد تا در اعمال عبادی جمعی شرکت کنند و این که احساسات مشترک امید و با هم بودن را برمی‌انگیزد. مناسکی که در زیارت انجام داده می‌شود - مانند نمازهای جماعت و برگزاری جلسه‌های دعا و... به صورت جمعی - پیوندهای عاطفی را بین شرکت‌کنندگان تقویت می‌کند. این

تجربه‌های مشترک معنوی یادآور این نکته است که علی‌رغم تفاوت‌های فرهنگی، همه زائران در ارادت و بندگی خود به خدا متحد هستند. در نهایت تبادلات فرهنگی که در طول حج رخ می‌دهد، می‌تواند به بیان جدیدی از هویت اسلامی منجر شود که منعکس‌کننده تنوع غنی در امت است. (محمدی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۹ - ۱۱)

۵. تأثیر دگرگونی شخصی بر هویت فردی

هویت فردی در جامعه‌شناسی سیاسی به چگونگی درک افراد از خود در رابطه با زمینه سیاسی، که در آن زندگی می‌کنند، اشاره دارد و شامل باورهای سیاسی، ارزش‌ها، وابستگی‌ها و رفتارهای آنها می‌شود. هویت فردی نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری نگرش‌ها و رفتارهای سیاسی دارد؛ جنبه‌هایی مانند نژاد، قومیت، جنسیت، مذهب، وضعیت اجتماعی - اقتصادی و ملیت را در بر می‌گیرد که همگی می‌توانند بر نحوه درک و تعامل افراد با نظام سیاسی تأثیر بگذارند. (Taylor, 2024، ص 259 - 260) هویت فردی با هویت گروهی تعامل دارد و همچنین افراد می‌توانند هویت خود را تحت تأثیر تغییرات و شرایط مختلف اجتماعی بازنمایی کنند. (صدرنبوی، ۱۳۸۰، ص ۵۹)

جامعه‌شناسان سیاسی چگونگی ساخت هویت‌های فردی و نحوه تلاقی آنها با ساختارها و نهاد‌های اجتماعی بزرگ‌تر را مطالعه می‌کنند. آنها همچنین بررسی می‌کنند که چگونه هویت‌های فردی می‌تواند توسط ایدئولوژی‌ها، جنبش‌ها و سیاست‌های سیاسی شکل بگیرد. درک هویت فردی در جامعه‌شناسی سیاسی به روشن شدن پیچیدگی‌های رفتار سیاسی و عوامل مختلفی که بر نحوه مشارکت افراد در فرآیند سیاسی تأثیر می‌گذارد کمک می‌کند. با بررسی هویت فردی، جامعه‌شناسان سیاسی می‌توانند بینشی درباره شیوه‌های بسیج یا به حاشیه رانده شدن افراد در حوزه سیاسی اینکه چگونه این امر بر پویایی‌های اجتماعی گسترده‌تر تأثیر می‌گذارد، به دست آورند. (Bacevic, 2023، ص 1129 - 1132)

مناسک حج اغلب به عنوان یک تجربه دگرگون‌کننده توصیف می‌شود که نه تنها هویت فردی زائر، بلکه هویت جمعی جامعه مسلمانان را نیز شکل می‌دهد. مناسک، دعاها و تأملاتی که در حج انجام می‌شود، قدرت رشد شخصی و بیداری معنوی را دارند و منجر به تغییرات عمیقی در نحوه درک افراد از خود در رابطه با ایمانشان و به طور گسترده‌تر، امت اسلامی می‌شود. این دگرگونی، هم شخصی و هم جمعی است و نشان‌دهنده تأثیر متقابل بین تجربه‌های فردی و شکل‌گیری هویت جمعی است.

هنگامی که زائران سفر خود را به مکه آغاز می‌کنند، اغلب تحت فرآیندی از خوداندیشی قرار می‌گیرند که تصورات از پیش تعیین شده آنها را از ایمان و اجتماع به چالش می‌کشد. اهمیت پشت سر گذاشتن حواس پرتی‌های دنیوی در طول دوران حج، امکان ژرف دیدن موضوعات و تجدید روحی را فراهم می‌کند. (عاملی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۹-۱۱) حج همچنین موجب فروتنی، برابری و برادری مسلمانان می‌شود؛ زیرا همه زائران لباس‌های سفید ساده می‌پوشند و بدون توجه به موقعیت اجتماعی و ملیت، مناسک یکسانی را انجام می‌دهند.

علاوه بر این، حج یادآور اهمیت تسلیم در برابر خدا و وقف برای داشتن یک زندگی صالح است. این زمان برای تأمل، توبه و طلب بخشش برای گناهان از سوی مسلمانان می‌گذرد که منجر به رشد و تجدید روحی شخصی می‌شود. از طریق تجربه حج، مسلمانان به تقویت ایمان، افزایش ارادت به خدا و ترویج صلح و عدالت در جامعه تشویق می‌شوند. (حیدری، ۱۴۰۰، ص ۱۲)

بسیاری از زائران پس از بازگشت به خانه، از افزایش آگاهی نسبت به وظایف دینی، مسئولیت‌های اخلاقی و وظایف اجتماعی خود نسبت به دیگران اطلاع می‌دهند. این تعهد تجدید شده به ایمان نه تنها بیانگر هویت فردی است، بلکه به ایجاد جامعه‌ای پر جنب و جوش و درگیر کمک می‌کند. (عاملی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۲)

۶. تأثیر دگرگونی شخصی بر هویت بخشی در حج

یکی از تأثیرات مهم حج در هویت بخشی، تقویت وحدت و برادری است. تجربه انجام دادن مناسک با هم، اقامه نماز به جماعت و تقسیم غذا، احساس تعلق و همبستگی ایجاد می‌کند و از مرزهای جغرافیایی و فرهنگی فراتر می‌رود. این تجربه مشترک این درک را تقویت می‌کند که مسلمانان یک جامعه جهانی هستند، صرف نظر از تفاوت‌هایشان که با ایمانشان متحد شده‌اند. حج همچنین حس هدف و مسئولیت را در جامعه مسلمانان احیا می‌کند. در جامعه‌شناسی سیاسی، هویت جمعی نقش مهمی در شکل دادن به رفتار گروهی، بسیج کنش جمعی و تأثیرگذاری بر نتایج سیاسی ایفا می‌کند؛ برای مثال احساس مشترک هویت ملی می‌تواند شهروندان را برای مشارکت در فرآیندهای سیاسی، حمایت از سیاست‌های خاص یا تجمع حول یک هدف مشترک برانگیزد. (Noury and Roland، 2020، ص 429 - 431)

زیارت به عنوان یادآوری ارزش‌های اصلی اسلام، تسلیم در برابر خدا، بردباری، عدالت اجتماعی و تلاش برای کسب عدالت و برابری بین مسلمانان است. (احمدی و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۱۲ - ۱۴) زائران با تعهدی دوباره به این ارزش‌ها به خانه بازمی‌گردند و دیگران را تشویق می‌کنند تا در خدمات اجتماعی، خیریه و ارتقای جامعه خود شرکت کنند. هویت اجتماعی یک مفهوم پویا و پیچیده است که تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد و می‌تواند با تغییرات در محیط اجتماعی و فرهنگی تغییر کند. (جنکیز و نظری، ۱۳۸۵، ص ۱۵۱ - ۱۵۳) این احساس تازه از هدف به قدرت جمعی و قطب‌نمای اخلاقی جامعه مسلمانان کمک می‌کند.

علاوه بر این، حج فرصتی را برای مسلمانان فراهم می‌کند تا از علما و رهبران جهان اسلام بیاموزند و با آنها ارتباط برقرار کنند. حضور چهره‌های سرشناس اسلامی در مکه در ایام حج، انتشار علم، رشد فکری و تعمیق درک اصول اسلامی را تسهیل می‌کند. این تجربه مشترک یادگیری، پایه‌های فکری جامعه مسلمانان را تقویت، و گفتمان فکری را ترویج می‌کند و

منجر به هویت جمعی آگاهانه‌تر و منسجم‌تر می‌شود. (اکبری، ۱۳۹۰، ص ۲۲۶ - ۲۲۷)

همچنین باید گفت که حج به عنوان نمادی قدرتمند از وحدت و مقاومت مسلمانان در برابر خطرات بیرونی و داخلی عمل می‌کند. زیارت گواهی بر روح پایدار اسلام و تعهد تزلزل‌ناپذیر مسلمانان به ایمانشان است. این نماد، حس غرور و تعلق را در میان مسلمانان در سراسر جهان تقویت می‌کند، هویت جمعی آنها را تقویت، و به عنوان منبع الهام و قدرت در زمان‌های چالش برانگیز عمل می‌کند. (احمدی و همکاران، ۱۳۸۷، ص ۱۵)

در نتیجه دگرگونی‌های شخصی که در حج رخ داده، تأثیر عمیقی بر هویت جمعی مسلمانان دارد. حج با تقویت وحدت، احیای مجدد هدف، ترویج رشد فکری و خدمت به عنوان یک نماد قدرتمند، ایمان، ارزش‌ها و تجربیات مشترکی را - که مسلمانان را به عنوان یک جامعه جهانی به هم پیوند می‌دهد - تقویت می‌کند. اثر دگرگونی‌های فردی در طول حج به انعطاف‌پذیری، قدرت و وحدت جهان اسلام کمک می‌کند.

۷. تاب‌آوری و همبستگی در برابر چالش‌ها

مناسک حج همچنین نقش مهمی در تقویت مقاومت و همبستگی بین مسلمانان - به ویژه در مواجهه با چالش‌های معاصر ناشی از نیروهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی - ایفا می‌کند. هنگامی که زائران با پیشینه‌های مختلف در مکه جمع می‌شوند، نه تنها با اهمیت معنوی سفر خود مواجه می‌شوند، بلکه با موانعی که ممکن است مانع از انجام دادن وظایف دینی آنها شود نیز روبه‌رو می‌شوند. این چالش‌ها، خواه مسائل تدارکاتی مربوط به سفر باشد یا تنش‌های سیاسی - اجتماعی گسترده‌تر، اغلب هویت جمعی شرکت‌کنندگان از بعد یک‌دلی مؤمنان بر موضوعات را با مخاطره روبه‌رو می‌کند. یکی دیگر از جنبه‌های کلیدی حج، تجربه مشترک غلبه بر موانع است. زائران اغلب با چالش‌هایی مانند صف‌های طولانی، فضا‌های شلوغ و سطوح مختلف آسایش

برای زائران و اقامت مواجه هستند. با این حال این چالش‌ها می‌توانند حس عمیق همبستگی را در حالی که افراد با هم در سفر زیارتی حرکت می‌کنند، تقویت کند. علاوه بر چالش‌های لجستیکی، زمینه سیاسی-اجتماعی که در آن مراسم حج برگزار می‌شود نیز در هویت جمعی زائران مؤثر است. (باعزت، ۱۳۹۴، ص ۳۴ - ۳۶)

بسیاری از مسلمانان انواع مختلفی از تبعیض، خشونت و به حاشیه رانده شدن را در کشورهای خود تجربه می‌کنند. در طول حج، زیارت فرصتی برای این مبارزات فراهم می‌کند و به شرکت‌کنندگان اجازه می‌دهد در یک فضای مشترک گرد هم آیند این تجربه جمعی باعث ایجاد حس همبستگی در بین زائران می‌شود؛ زیرا آنها مبارزات و آرمان‌های مشترک خود را در زمینه وسیع‌تری تشخیص می‌دهند. علاوه بر این، تاب‌آوری در حج می‌تواند اثر ماندگاری تا مدت‌ها پس از پایان زیارت حج داشته باشد. زائران اغلب با قدرت و اراده‌ای تازه به خانه بر می‌گردند تا از حقوق خود و جوامع خود دفاع کنند. این کنشگری ناشی از تجربیات جمعی و همبستگی است که آنها با مسلمانان در طول زیارت خود ایجاد کردند. (موسوی، ۱۳۹۰، ص ۱۱۵ - ۱۱۷)

در نتیجه حج به عنوان لحظه‌ای کلیدی عمل می‌کند که در آن افراد الهام می‌گیرند تا تغییراتی را در جوامع خانگی خود ایجاد کنند و تعهد آنها به عدالت اجتماعی و رفاه امت را تقویت کنند. پیام تاب‌آوری و همبستگی در حج همچنین بیانگر این است که هویت جمعی پویا و سازگار است. از آنجایی که مسلمانان با چالش‌ها و پیچیدگی‌های زندگی خود مواجه می‌شوند، پیوندهایی که در طول زیارت شکل می‌گیرد، یادآور پیوند آنهاست. این آگاهی، پاسخ‌گویی آنها را به مسائل اجتماعی، که افراد و جوامع را در سراسر جهان تحت تأثیر قرار می‌دهد، افزایش می‌دهد. هنگامی که زائران به خانه باز می‌گردند، تجربه‌های آنها در طول حج می‌تواند آنها را الهام بخشد تا به دنبال راه‌های مشترک برای چالش‌هایی باشند که هم جوامع محلی آنها و هم جهان اسلام گسترده‌تر با آن روبه‌رو هستند.

۸. بررسی روایت هویت جهانی مسلمانان

مناسک حج به عنوان روایت مهمی در بیان و تقویت هویت جهانی مسلمانان در جهانی که مشخصه آن جهانی شدن فزاینده و تبادلات فرهنگی است، عمل می‌کند. هنگامی که زائران با پیشینه‌های مختلف در مکه گرد هم می‌آیند، روایتی جمعی را بیان می‌کنند که تجربه‌ها و ارزش‌های مشترک ذاتی اسلام را برجسته می‌کند. این داستان سرایی جمعی با افراد فراتر از مرزها و فرهنگ‌ها طنین‌انداز می‌شود و به احساس تعلق به امت گسترده و به هم پیوسته کمک می‌کند.

یکی از جنبه‌های مهم هویت جهانی مسلمانان که در حج بیان شد، ایده شمولیت و وحدت بین مؤمنان است. هنگامی که مسلمانان از ملل و فرهنگ‌های مختلف در حج شرکت می‌کنند، لحظه‌ای از همبستگی را تجربه می‌کنند که فراتر از هویت‌های قومی و ملی است. (اکبری، ۱۳۹۰، ص ۲۲۸ - ۲۲۹) حج با ایجاد وحدت میان مسلمانان با پیشینه‌ها و فرهنگ‌های گوناگون، نقش بسزایی در جامعه اسلامی ایفا می‌کند. میلیون‌ها مسلمان از سراسر جهان را در یک سفر معنوی مشترک، گرد هم می‌آورد و حس هویت مشترک و تعلق آنها به جامعه بزرگ‌تر مسلمانان را تقویت می‌کند. (صالحی، ۱۳۷۸، ص ۱۹۶) تعهد مشترک به عبادت و بندگی پروردگار متعال این درک را تقویت می‌کند که صرف نظر از پیشینه، همه مسلمانان بخشی از یک جامعه جهانی هستند.

علاوه بر این، روایت هویت جهانی مسلمان که در طول حج بیان شد، آرمان‌های همزیستی مسالمت‌آمیز و هدف مشترک را منعکس می‌کند. هنگامی که زائران درگیر دعاها و مناسک جمعی می‌شوند، آموزه‌های اسلام را - که عشق، کمک به یکدیگر و نیکوکاری را ترویج می‌کند - تجسم می‌بخشند. این تجربه‌های مشترک مسئولیت‌های اخلاقی را به شرکت‌کنندگان یادآوری می‌کند و آنها را به چالش می‌کشد تا حس اجتماعی ایجاد شده در طول حج را در زندگی روزمره خود گسترش دهند. (احمدی و همکاران،

۱۳۸۷، ص ۳۲ - ۳۳) مؤمنان با پذیرفتن ارزش‌هایی که در طول مناسک حج دریافت کرده‌اند به سفیران صلح و تفاهم تبدیل می‌شوند و به دیگران الهام می‌بخشند تا در جوامع خود مشارکت و زیست سالم‌تری داشته باشند.

علاوه بر این، حج بستری برای تجلیل از تنوع فرهنگی در هویت جهانی مسلمانان فراهم می‌کند. هنگامی که زائران در طول مدت اقامت خود در مکه به تبادلات فرهنگی می‌پردازند، داستان‌ها و آداب و رسومی را به اشتراک می‌گذارند که درک آنها را از یکدیگر غنی‌تر کرده و معنای تازه می‌بخشد. این جشن تنوع، این تصور را تقویت می‌کند که اسلام یک سنت فرهنگی یکپارچه نیست، بلکه بسیاری از بیان‌ها و گفتمان‌های فرهنگی را در برمی‌گیرد. در این جهان پر شکاف و پرتنش، روایت هویت جهانی مسلمان در حج، پیام‌های وحدت و همکاری را می‌رساند. همان‌طور که دیدارهای زیارت حج، توجه را به چالش‌های مشترک مسلمانان جلب می‌کند - اعم از مشکلات اقتصادی، ظلم سیاسی یا بی‌عدالتی اجتماعی - زائران را قادر می‌سازد تا به طور جمعی با این مسائل مقابله کنند. مشارکت جمعی که در طول حج آشکار می‌شود، افراد را برمی‌انگیزد تا همکاری و فعالیت را برای رسیدگی به نگرانی‌های جمعی در اولویت قرار دهند و در نتیجه قدرت امت را تقویت کنند. (موسوی، ۱۳۹۰، ص ۲۲۳ - ۲۳۰)

بنابراین مناسک حج به عنوان یک لحظه محوری برای ساختن یک هویت جهانی مسلمان عمل می‌کند که هم باورهای مشترک و هم تنوع فرهنگی را جشن می‌گیرد. تجارب دگرگون‌کننده، آیین‌ها و پیوندهای جمعی که در طول زیارت شکل می‌گیرد، به روایتی کمک می‌کند که حس تعلق عمیقی را تقویت می‌کند. همان‌طور که مسلمانان پیچیدگی‌های زندگی مدرن را دنبال می‌کنند، بینش‌هایی که از طریق حج به دست می‌آیند مؤمنان را برمی‌انگیزد تا ارزش‌های اصلی مهربانی، تفاهم و همبستگی را در جوامع محلی و جهانی خود به کار گیرند.

نتیجه‌گیری

زیارت حج تأثیری عمیق بر هویت جمعی مسلمانان در سراسر جهان دارد. زائران با شرکت در یک سفر معنوی متحول‌کننده، پیوندهای خود را هم با ایمان خود و هم با امت اسلامی گسترده‌تر تقویت می‌کنند. در طول سفر زیارتی، آداب، تجربه‌ها و چالش‌هایی که با آن مواجه می‌شوند، حس تعلقی را ایجاد می‌کنند که فراتر از تفاوت‌های فرهنگی، قومی و ملی است.

حج بر اهمیت وحدت، همبستگی و هدف مشترک میان مؤمنان، و بر ارزش‌های اصلی اسلام در عمل تأکید می‌کند. نقش حج در شکل‌دهی هویت جمعی ابعاد مختلفی - از جمله تحول فردی، تبادل فرهنگی و تاب‌آوری در برابر چالش‌ها - را در بر می‌گیرد. هنگامی که زائران در سفرهای معنوی خود در حج به پیش می‌روند، با فرصت‌هایی برای درون‌نگری و رشد مواجه می‌شوند که به تعهدات مجدد نسبت به ایمان و جامعه خود منجر می‌شود. این دگرگونی‌های فردی به روایت بزرگ‌تری از توانمندی و همبستگی کمک می‌کند و به مسلمانان این امکان را می‌دهد که با هم با مسائل معاصر مقابله کنند. تجارب مشترکی که در طول حج پرورش می‌یابد، حس پیوند و رفاقت را پرورش می‌دهد که بسیار فراتر از خود زیارت است.

علاوه بر این، حج به عنوان بستری برای تبادل فرهنگی عمل می‌کند، جایی که مسلمانان با پیشینه‌های مختلف در تعاملات معناداری شرکت می‌کنند که درک آنها را از یکدیگر غنی می‌کند. این لحظات مشترک، فراگیری و جشن تنوع فرهنگی را تشویق می‌کند و به افراد امکان می‌دهد غنای عمل اسلامی را درک کنند. از طریق این مبادلات، هویت جمعی امت به هویتی تبدیل می‌شود که تنوع را در بر می‌گیرد و در عین حال ریشه در باورها و ارزش‌های مشترک دارد.

همان‌طور که زیارت در چارچوب جهانی شدن تکامل می‌یابد، روایت هویت جهانی مسلمانان، که در طول حج بیان شده، ثابت می‌ماند. در مواقع چالش‌برانگیز، حج به زائران

قدرت می دهد تا بابتی عدالتی های اجتماعی مقابله کنند، از جوامع خود دفاع کنند و تلاش های مشترکی را، که باعث ایجاد تغییرات مثبت می شوند، بپذیرند. تجربه های جمعی پرورش یافته در حج، افراد را قادر می سازد تا به عنوان مدافعان عدالت اجتماعی و شرکت کنندگان فعال در شکل دادن به آینده امت ظاهر شوند.

در انتهای این مبحث به عنوان یک پیشنهاد باید چنین گفت که برای بهبود ارتباطات فرهنگی در حین حج، ایجاد یک محیط امن و تعلیم دهنده، که بتواند در برگزیده همه زائران با هر تنوع فرهنگی و نژادی باشد، می تواند به طور قابل توجهی تعاملات و درک متقابل را بهبود بخشد. سازماندهی برنامه های چندزبانه، کارگاه های تبادل فرهنگی و گفت وگوهای اجتماعی می تواند فاصله ها را بین فرهنگ های مختلف کم کند و به زائران این امکان را بدهد که تجربه ها و دیدگاه های خود را به اشتراک بگذارند.

باید به این نکته توجه داشت که تأثیر حج بر هویت فردی مسلمانان عمیق است. این سفر نه تنها حس تعلق آنها به یک جامعه جهانی با اعتقادات مشترک نسبت به یک باور را تقویت می کند، بلکه ارتباط روحانی آنها را نیز عمیق تر کرده و تعهدشان را به ارزش های دینی افزایش می دهد. این سفر تحول آفرین باعث ایجاد وحدت، پرورش همدلی و تشویق به تأمل شخصی می شود و در نهایت درک آنها از ایمان و دنیای چند فرهنگی اطرافشان را غنی تر می کند. بنابراین رهبران امت اسلامی باید با درک این موضوع مهم، تمام تلاش خود را برای برگزاری پرشکوه تر این اجتماع عظیم جهانی مسلمان، به کار گیرند.

منابع

۱. احمدی، محمد رضا و دیگران (۱۳۸۷ش)، «بررسی تأثیر ابعاد روان‌شناختی حج بر سطح دین‌داری حجاج»، فصلنامه روان‌شناسی و دین، شماره ۴، زمستان ۱۳۸۷ش، ص ۷-۴۴.
۲. اکبری، بهمن (۱۳۹۰ش)، «بحران هویت و هویت دینی»، مجله پیک نور، سال ششم، شماره ۴، زمستان ۱۳۸۷ش، ص ۲۱۹-۲۳۱.
۳. اندیشه، هاشم و دیگران (۱۳۹۷ش)، «حج، عامل هویت‌یابی مسلمانان و جامعه اسلامی»، فصلنامه میقات حج، شماره ۱۰۵، پاییز ۱۳۹۷ش، ص ۱۲۷-۱۴۰.
۴. اولیائی، اسماعیل (۱۳۷۸ش)، «اهداف اجتماعی اقتصادی کنگره عبادی - سیاسی حج در جهان اسلام»، مجله میقات حج، شماره ۲۷، فروردین ۱۳۷۸ش، ص ۲۹-۴۴.
۵. باعزت، فرشته (۱۳۹۴ش)، «تأثیر مناسک حج عمره مفرده بر تقویت هویت دینی دانشجویان دانشگاه»، فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی، دوره ۱۱، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۴ش، ص ۲۹-۴۳.
۶. جلیلی، زهرا (۱۳۹۹)، «مدخلی بر اتحاد در اسلام و جلوه‌هایی از آن»، فصلنامه میقات حج، شماره ۱۱۴، زمستان ۱۳۹۹ش، ص ۹۹-۱۱۴.
۷. حیدری، مجتبی (۱۴۰۰)، «نقش حج در حفظ و تقویت نظام اجتماعی مسلمانان»، فصلنامه میقات حج، شماره ۱۱۸، پاییز ۱۴۰۰ش، ص ۷-۳۰.
۸. خویینی، غفور (۱۳۸۵ش)، «نقش امام خمینی در احیای هویت فرهنگی سیاسی مسلمانان»، فصلنامه متین، شماره ۳۰، بهار ۱۳۸۵ش، ص ۷۱-۸۲.
۹. روستاخیز، بهروز (۱۴۰۰ش)، «ارتباطات میان فرهنگی به مثابه جریانی از تعدیل شخصیت و هویت‌های انسانی-اجتماعی (تحلیلی بر فیلم سینمایی هفت سال در تبت از منظر ارتباطات میان فرهنگی)»، فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، سال ۱۲، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰ش، ص ۴۵-۶۵.
۱۰. رهبر، محمدتقی وزحیلی، وهبه (۱۳۷۳ش)، «نگاهی به اسرار حج»، فصلنامه میقات حج، شماره ۱۰، زمستان ۱۳۷۳ش، ص ۱۹-۳۶.
۱۱. صادق‌زاده، هادی (۱۳۹۸ش)، «کارکردهای دیپلماسی فرهنگی حج در ایجاد وحدت و انسجام مسلمانان»، فصلنامه میقات حج، شماره ۱۱۰، زمستان ۱۳۹۸ش، ص ۱۰۹-۱۳۵.
۱۲. صالحی، سیدرضا (۱۳۸۹ش)، «مروری بر کارکردهای گوناگون مناسک حج»، فصلنامه میقات حج، شماره ۷۴، زمستان ۱۳۸۹ش، ص ۱۱۹-۱۰۰.

۱۳. صالحی، نادعلی (۱۳۷۸ش)، «نقش حج در تقریب مذاهب اسلامی و وحدت مسلمانان از دید امام خمینی علیه السلام»، فصلنامه میقات حج، شماره ۳۰، زمستان ۱۳۷۸ش، ص ۱۹۴ - ۲۱۵.
۱۴. صدر نبوی، رامپور (۱۳۸۰ش)، «دواندیشمند والامقام نظریه نقش اجتماعی»، مجله تخصصی زبان و ادبیات دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد (دانشکده ادبیات و علوم انسانی (مشهد)، شماره ۱۳۵ - ۱۳۴، سال ۱۳۸۰ش، ص ۵۸۷ - ۶۰۲.
۱۵. عاملی، سعیدرضا و دیگران (۱۳۹۳)، «نحوه مذاکره هویت تازه مسلمانان در ایران (با تأکید بر نقش اسلام)»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۹۳ش، ص ۱ - ۳۸.
۱۶. محمدی، محسن و کریمیان، نورالله و رضایی، حسن (۱۳۹۴ش)، «ظرفیت‌های درونی اسلام در تقویت همبستگی با تمرکز بر نقش حج در وحدت جهان اسلام»، فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، سال ۳، شماره ۲، پاییز ۱۳۹۴ش، ص ۲ - ۲۶.
۱۷. موسوی، سیدحیدر (۱۳۹۰ش)، اسلام در آیین حج، قم، انتشارات مشعل هدایت.
۱۸. نظری، علی اشرف و پیرانی، شهره (۱۳۹۶ش)، «نظریه هویت اجتماعی و بازنمایی کنش هویتی داعش»، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۷۰، سال ۱۳۹۶ش، ص ۷۷ - ۹۸.
۱۹. ورعی، سیدجواد (۱۳۸۰ش)، «پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و فرصت طلایی حج»، فصلنامه میقات حج، شماره ۳۷، پاییز ۱۳۸۰ش، ص ۵۲ - ۶۸.
۲۰. یوسف زاده، حسن و دیگران (۱۳۹۶ش)، «ارتباطات میان فرهنگی بر اساس نظریه کنش دعوتی در تناظر با کنش ارتباطی هابرماس»، فصلنامه مطالعات فرهنگی اجتماعی حوزه، شماره ۲، زمستان ۱۳۹۶ش، ص ۱۲۱ - ۱۴۶.
۲۱. یوسفی، علی، و ورشوی، سمیه (۱۳۹۳ش)، «مشکل زبانی، مانعی برای ارتباطات میان فرهنگی زائرین خارجی با مجاوران»، دومین همایش زبان و مفاهیم علوم اجتماعی، تهران، انجمن جامعه‌شناسی ایران.
1. Bacevic, J. (2023). Epistemic injustice and epistemic positioning: towards an intersectional political economy. *Current Sociology*, 71 (6) 1122 - 1140.
2. Fearon, J. D. (1999). What is identity (as we now use the word). Unpublished manuscript, Stanford University, Stanford, Calif. 1 - 43.
3. Gudykunst, W. B. (2003). *Cross-cultural and intercultural communication*. Sage.

- of identity in archaeology. In Social construction of the past (pp. 129 - 143). Routledge.
8. Spears, R. (2021). Social influence and group identity. *Annual review of psychology*, 72, 367 - 390.
 9. Taylor, D. (2024). Political Identity in South Asia. In *Political Identity in south Asia* (pp. 255 - 266). Routledge.
 10. Walder, A. G. (2009). Political sociology and social movements. *Annual review of sociology*, 35, 393 - 412.
 4. Koester, J., & Lustig, M. W. (2015). Intercultural communication competence: Theory, measurement, and application. *International journal of intercultural relations*, 48, 20 - 21.
 5. Noury, A., & Roland, G. (2020). Identity politics and populism in Europe. *Annual Review of Political Science*, 23, 421 - 439.
 6. Piller, I. (2012). Intercultural communication: An overview. *The handbook of intercultural discourse and communication*, 3 - 18.
 7. Rowlands, M. (2020). The politics